

AĞIRNASLI, Nilay, “Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah’ın Diğer Selçuklu Devletlerini Kontrol Altında Tutma Gayreti Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II Aralık 2020, s. 216-225.

Makale Türü: Tarih Araştırma

DOI No: <https://doi.org/10.48120/oad.826851>

Geliş Tarihi / Received: 16 Kasım 2020
Online Yayın: 26 Aralık 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Aralık 2020
Published Online: 26 December 2020

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah’ın Diğer Selçuklu Devletlerini Kontrol Altında Tutma Gayreti Üzerine Genel Bir Değerlendirme Nilay AĞIRNASLI^{1*}

¹Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, NEVŞEHİR.

*nilaynas@yahoo.com

+ORCID:0000-0002-3506-4317

Öz- Kirman, Suriye ve Türkiye Selçuklu devletleri Büyük Selçuklu Devleti’nin birer kolu olarak kuruldu. Bu devletlerden Kirman Selçuklu Devleti Büyük Selçuklu Devleti’nin ilk sultanı Tuğrul Bey döneminde tarih sahnesine çıkarken diğer ikisi Melikşâh döneminde kuruldu. Büyük Selçuklu Devleti’nin üçüncü sultanı Melikşâh, tahta geçtiği andan itibaren bu diğer Selçuklu devletleri üzerinde kontrol sağlayabilmek için mücadeleye başladı. Bu mücadeleyi yeri geldiğinde askeri, yeri geldiğinde de siyasi ve diplomatik alanda yaptı. Kirman ve Suriye Selçuklu devletleri üzerinde kontrolü sağlamakta çok da zorlanmayan Melikşâh, bu hususta en önemli mücadeleyi ise Türkiye Selçuklu Devleti’ne karşı verdi. Biz de bu çalışmamızda Sultan Melikşâh’ın diğer Selçuklu devletleri üzerinde kontrolü sağlamak için ne gibi faaliyetlerde bulunduğunu ifade etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler- Melikşah, Selçuklular, Suriye, Kirman, Türkiye

A General Assessment of the Great Seljuk Sultan Melikshah’s Efforts to Keep other Seljuk States under Control

Abstract- Kirman, Syria and Turkey Seljuk States were established as a branch of Great Seljuk State. Among these states, the Kirman Seljuk State was established during the period of, Tuğrul Bey the first sultan of the Great Seljuk State. The other two states were established in the time of Melikshah, who was the third sultan of the Great Seljuk State. Melikshah ascended the throne and struggle with other Seljuk state. From the moment Melikshah took the throne, he started a struggle to gain control over the other Seljuk states. The sultan made this struggle both in the military and political field. The sultan had no difficulty in controlling the Kirman and Syria Seljuk State. But the sultan made the most important fight against Turkey Seljuk State. In our study we will try to explain what kind of activities the Sultan Melikshah did to control other Seljuk state.

Keywords –Melikshah, Seljuks, Syria, Kirman, Turkey

Giriş

Ortaçağ'da; bir devletin sahip olduğu hâkimiyet gücünün ne kadar etkili olduğunun en mühim göstergelerinden birisi, diğer devletlerle arasında var olan tâbilik-metbûluk ilişkisini nasıl tesis ettiğiyse alakalıdır. Nitekim güçlü bir metbû olmak isteyen herhangi bir devlet etrafında yer alan siyasi teşekküller üzerinde ciddi bir hâkimiyet oluşturmalı, varlığını hissettirebilmedir. Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının hâkimiyetlerini devam ettirebilmek için ele geçirdikleri bölgelerde yer alan farklı millet ve inançtan olanları kontrol altında tutmaları gerektiği gibi, bilhassa da kendi soylarından olan hanedan üyelerinin faaliyetlerini yakından takip etmek mecburiyetleri bulunmaktaydı. Çünkü onların Büyük Selçuklu Devleti'nin kontrolü dışında hareket etmeleri, merkezi bir düzen oluşturmak isteyen bu devletin sultanlarının iktidarları için ciddi bir tehditti.¹ Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki Türk hâkimiyet anlayışına göre; Büyük Selçuklu Devleti tahtı diğer Selçuklu devleti sultanları tarafından da meşru bir hak olarak görülebildiği için onların güçlenmeleri, ciddi taht kavgalarının yaşanmasına da sebep teşkil etmekteydi.

Büyük Selçuklu Devleti sultanları her ne kadar, Kirman, Suriye, Türkiye ve Irak Selçuklu devletleri üzerinde tam anlamıyla hükmedebildikleri bir kontrol sağlayamamışlarsa da, bunu yapabilmek için kendilerine göre bazı askeri ve siyasi hamlelerde bulunmayı da ihmal etmediler. Biz ise bu çalışmamızda Sultan Melikşâh dönemini dikkate alarak Büyük Selçuklu Devleti sultanının diğer Selçuklu devletleri üzerinde kontrolü sağlamak için nasıl bir gayret sarf ettiğini ele almaya çalışacağız.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci; Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşı unvanına sahip olan Selçuk Bey'in Yabgu ile yaşadığı anlaşmazlık neticesinde mahiyetiyle birlikte halkının çoğunluğu Müslüman olan Cend şehrine gelip İslâm dinini kabul etmesiyle başladı. Bölgenin en güçlü devletleri Karahanlılar ve Gaznelilere karşı gerek Mâveraünnehir gerekse Horasan'da verilen mücadeleyle de devam etti. Selçuk Bey'in oğlu Mikail bu mücadele sırasında erken yaşta vefat etti. Bundan sonraki süreçte Selçuk Bey'in yanında ön plana çıkan oğlu ise Arslan Yabgu oldu. Babasının yaşlanması sebebiyle askeri ve siyasi mücadelelerde daha aktif bir rol oynadı. Öte yandan Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Beyler de kısa zamanda ön plana çıkmayı başardılar. Nitekim dedeleri tarafından itinayla büyütülen bu iki kardeş çok geçmeden askeri ve siyasi yeteneklerini göstermeyi başardılar. Bu durum ise amcaları Arslan Yabgu'nun memnuniyetsizliğine sebep oldu. Her iki taraf arasında fikir ayrılıkları yaşandı. Nihayetinde Arslan Yabgu'nun, Gazneli Mahmud tarafından Hindistan'daki Kalincar Kalesi'ne hapsedilip bertaraf edilmesinin ardından Tuğrul ve Çağrı Beyler Nesa, Serahs ve Dandanakan'da Gaznelilere karşı verdikleri mücadeleden galip çıkarak 1040 tarihinde resmen devletlerini kurmayı başardılar.²

İlk sultan Tuğrul Bey zamanından itibaren topraklarını hızla genişletmeye başlayan Büyük Selçuklu Devleti, Alp Arslan ve Melikşâh dönemlerinde de mühim bir alana hâkim oldu. Nitekim Melikşâh zamanında devletin sınırları Çin'den Boğaziçi'ne,

Kafkaslardan Yemen'e ve Aden'e kadar genişledi.³ Bu süreçte hanedanın diğer mensupları da Türk devlet geleneğine göre kendi hâkimiyet alanlarını tesis etmeyi başardılar. Daha açık bir ifadeyle hanedan mensupları, "devlet hanedanın ortak malıdır" anlayışına göre kendi idarelerine verilen bölgelerde Büyük Selçuklu Devleti sultanlarına tâbi olarak kendi hâkimiyet alanlarını tesis ettiler.⁴

Kirman Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna paralel ve bu devlete bağlı olarak tarih sahnesine çıktı. Nitekim Kirman bölgesi Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a düştü. Kavurd büyük sultan Tuğrul Bey'in de desteği ile Kirman Bölgesi'ne giderek buranın hâkimi Büveyhîlere karşı mücadele etti ve 1040 Dandanakan zaferinden yaklaşık on yıl sonra Kirman'ın tamamını ele geçirerek bu bölgede kendi hâkimiyetini tesis etti.⁵

Suriye Selçuklu Devleti de Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak tarih sahnesine çıktı. Esasında Suriye topraklarında Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak hâkimiyet tesis edenler Selçuklu hanedan üyelerinden evvel bölgeye gelen Türkmen beyleriydi. Bunların başında da Kurlu, Atsız ve Şöklü beyler gelmekteydi. Türkmenler bu beylerin liderliğinde bugünkü Filistin topraklarında ilerleyerek kısa sürede güçlendiler. Çok geçmeden de Atsız Bey'in önderliğinde Filistin ve Suriye topraklarında hâkim oldular. Ancak Atsız Bey'in başında yer aldığı Türkmen beyliğinin idaresi kısa bir süre sonra Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh tarafından bölgeye gönderilen kardeşi Tutuş tarafından ele geçirildi. Nitekim Atsız'ın Fâtımiler karşısında zor duruma düşmesini fırsat bilerek ona yardım etme bahanesiyle Dimaşk'a gelen Tutuş bu Türkmen beyini bertaraf ederek bölgedeki hâkimiyeti ele geçirdi. Böylece Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak Suriye Selçuklu Devleti de tarih sahnesine çıkmış oldu.⁶

Türkiye Selçuklu Devleti, Selçuklu devletleri arasında belki de kuruluş süreci ve Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiligi meselesi tam olarak ortaya konulamayan tek devlettir. Zira devletin kurucu ailesi Kutalmışoğullarının Anadolu'ya gelişleri bile tartışmalı bir konudur. Nitekim babaları Kutalmış'ın, Alp Arslan ile girdiği taht mücadelesi sırasında savaş alanından kaçarken atının ayağının takılıp düşmesiyle, ölümünün ardından, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı olan Alp Arslan'a esir düşen Kutalmışoğullarının Anadolu'ya nasıl geldikleri tartışmalı bir konudur. Bazı kaynaklara ve bu kaynaklara dayalı olarak yorum yapan araştırmacılara göre; Kutalmışoğulları üç ihtimalden birine uygun olarak Anadolu'ya geldiler. Bu ihtimallerden birine göre; Kutalmışoğulları, Malazgirt Savaşı sonrası Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile yapılan antlaşmanın hükümsüz kalması üzerine Sultan Alp Arslan'ın emriyle Anadolu'nun fetih faaliyetlerine dâhil oldular.⁷ Diğer bir ihtimale göre de; Sultan Alp Arslan'ın vefatı sonrası, Melikşâh ve Kavurd arasında yaşanan taht kavgasının yarattığı iktidar boşluğundan faydalanarak Anadolu'ya geldiler.⁸ Üçüncü bir ihtimale göreysen; Abbasi halifesinin aracı olmasından ötürü Sultan Melikşâh'ın izin vermesiyle Anadolu'ya

¹ Koca, Salim; "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s.107,108.

² Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-İsri; el-Kâmil Fi't-Tarih (İslâm Tarihi), Cilt 9, (Çev. Abdülkerim Özyayın), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987, s.361-370, Reşidü'd-din, Fazlullah; Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti, (Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul,2010, s. 67-96, Koca, Salim; Dandanakandan Malazgirt, Giresun,1997, s.41-81, Sevim, Ali, Erdoğan, Merçil; Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.19-35, Öngül, Ali; Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016, s. 1-15.

³ Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.172.

⁴ Koca, Dandanakandan..., s.81.

⁵ Kirman Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Merçil, Erdoğan; Kirmân Selçukluları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,

1989, s.7-16, Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.425-432, Öngül, Selçuklular..., 355-357.

⁶ Suriye Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim, Merçil; Selçuklu Devletleri..., s.371-373, Öngül, Selçuklular..., s.415,416, Sevim, Ali, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.91-96.

⁷ Süryani Mihail; Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195), (Çev. Hrânt D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (Basılmamış), Ankara, 1944, s.29, Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah; Câmîu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II, (Yay. Ali Öngül), Akademi Kitapevi, İzmir, 2000, s.5, Koca, Salim; Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Ulug Keykubad'a) (1071-12220), Berikan Yayınları, Ankara, 2016, s. 59.

⁸ Turan, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2000, s.47, Sevim, Ali; Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.22.

yöneltiler.⁹ Bu üç olasılıktan birine uygun olarak Anadolu'ya gelen Kutalmışoğulları bir süre bölgede tutunmaya çalıştılar. Nihayetinde de kardeşlerden üçünün bertaraf olmasının ardından Süleymanşah, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı olarak tahta çıktı.¹⁰

Yukarıda kısaca kuruluşlarını izah etmeye çalıştığımız Selçuklu devletleri buldukları sahalarda bağımsız birer sultan gibiydiler. Devletlerinin iç ve dış işlerini istedikleri gibi düzenleyebilmekteydiler. Ancak okuttukları hutbeler ve bastırıldıkları sikkelerde kendi isimlerinden önce Büyük Selçuklu Devleti sultanının ismini zikretmeleri gerekmektedir.¹¹ Aksi bir durum Büyük Selçuklu Devleti için isyan sebebi sayılmaktaydı. Dolayısıyla Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının temkinli ve tedbirli hareket etmeleri gerekmektedir. Nitekim onlar diğer Selçuklu kollarının faaliyetlerini dikkate alarak gerektiğinde doğrudan gerektiğindeyse dolaylı olarak onlara karşı müdahalede bulunmaktaydılar. Hatta uygun gördüklerinde onların siyasi varlıklarına son verebilecek hamleler yapmaktan da çekinmemekteydiler. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi biz de bu çalışmamızda Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah dönemini dikkate alarak sultanın, diğer Selçuklu devletlerini kontrol altında tutmak için ne gibi faaliyetlerde bulunduğunu değerlendirmeye çalışacağız.

1) Askeri Müdahale ve Tedbirler

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah, metbû devletin lideri olarak kalabilmek için diğer Selçuklu devletlerine karşı askeri müdahalelerde bulunmaktan geri durmadı. Yeri geldiğinde bizzat kendisi yeri geldiğinde de görevlendirdiği komutanlar vasıtasıyla, iktidarları için tehlikeli gördükleri hamleler yapan diğer Selçuklu devletlerine karşı, askeri seferler düzenledi. Hatta bu seferler kimi zaman karşıdaki Selçuklu devletin siyasi varlığına tamamen son vermeyi amaç edinebiliyordu.

Sultan Melikşah, metbû sultan olmanın gerekliliği olarak ilk mücadelesini, iktidara gelir gelmez, Kirman Selçuklu Meliki Kavurd'a karşı verdi. Bu mücadele aynı zamanda Melikşah'ın Büyük Selçuklu Devleti sultanı olarak kalıp kalamayacağını da mücadelesi idi. Zira Kavurd, Alp Arslan'ın vasiyeti gereği tahta çıkan yeğeni Melikşah'ın sultanlığını tanımayarak tahtı ele geçirmek için harekete

geçti.¹² Esasında Alp Arslan, vefatından önce oğlu Melikşah'ı kendisinden sonra sultan ilan ederken, kardeşi Kavurd'un idaresine Kirman ve Fars gibi bazı yerleri bırakarak da ona verdiği önemi göstermiş idi.¹³ Buna rağmen Kavurd, Alp Arslan'ın ölümüyle birlikte onun yerini alan Melikşah'ın metbûluğunu tanımayarak bizzat Büyük Selçuklu Devleti'nin sultanı olmak için harekete geçti.¹⁴ Dolayısıyla yeni tahta çıkan Melikşah da, Kirman Selçuklu Devleti üzerinde kontrolü sağlamak için askeri müdahalede bulunmak mecburiyetinde kaldı. Bu mücadele Melikşah için son derece kritikti. Zira Selçuklu ordusunun ciddi bir kısmı Kavurd yanlısı bir tavır içindeydi.¹⁵ Onların Kavurd'un tarafına geçmeleri demek Melikşah'ın tahtını her an kaybedebilme riskiyle karşı karşıya kalması anlamına geliyordu. Kendisini destekleyen Selçuklu askerlerinin de verdiği cesaretle harekete geçen Kavurd, aynı zamanda Rey ve Hemedan arasında yer alan Türkmenlerin de desteklerini alabilmek için onların yanına gitmeye karar verdi. Kirman melikinin hareketlerini yakından takip eden Melikşah ise veziri Nizâmü'l-Mülk ile ondan önce davranarak Rey'e gitti. Buradaki hazineyi bölgedeki Türkmenlere dağıtarak Kavurd'dan evvel onları kendi tarafına çekmeyi başardı.¹⁶ Nihayet her iki taraf Hemedan yakınlarındaki Kerec'de karşı karşıya geldiler. Kavurd'un ordusu mağlup oldu.¹⁷ Kavurd savaş alanından kaçsa da çok geçmeden Emir Temirel tarafından yakalanılarak Melikşah'a teslim edildi.¹⁸ Kavurd hayatı karşılığı taht ideasından vazgeçmeye hazırıldı.¹⁹ Ancak Selçuklu ordusundaki bazı komutanların Kavurd yanlısı tutumları son bulmadığı için tehlike henüz geçmiş değildi. Nitekim onlar maaşlarının artırılmasını talep ediyorlar ve bu talepleri olumlu bir karşılık bulmazsa da Kavurd'u tahta çıkarmak yönünde tehditkar ifadelerde bulunuyorlardı.²⁰ Sultan Melikşah bu sorunun çözümünü son derece yetenekli bir kişi olan veziri Nizâmü'l-Mülk'e bıraktı. Nizâmü'l-Mülk, askerlerle görüşerek sıkıntılarını sultana iletceğini ve buna uygun bir çözüm bulunacağını ifade etti.²¹ Vezirin askerlerle bu görüşmesinin ardından da Kavurd hapsedildiği yerde kimi kaynaklara göre zehirlenerek²² kimi kaynaklara göre de yay kirisiyle boğularak²³ öldürüldü. Fakat Nizâmü'l-Mülk Kavurd'un ölümünü askerlere bildirirken oldukça diplomatik bir üslup kullanarak Kavurd'un yüzüğündeki zehri içerek intihar ettiğini ifade

⁹ İbn Bibi, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi; el-Evamirü'l-Ala'iyehi'l-Umuri'l-Ala'iyehi (Selçuk-name) I, (Haz. Mürsel Öztürk), TC Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1996, s.37, Yinanç, Mükrimin Halil; Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I. Cilt, (Haz. Refet Yinanç), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 77.

¹⁰ Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.521,525, Turan, Selçuklular Zamanında..., s.45-62, Koca,Türkiye Selçukluları..., s.57-65, Sevim, Anadolu Fatihleri..., s.26-30.

¹¹ Yinanç, Türkiye Tarihi..., s.153.

¹² Öngül, Selçuklular..., s.362.

¹³ Sevim,Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.377.

¹⁴ Öngül, Selçuklular..., 362, Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.377

¹⁵ Bundârî; Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra, (Çev. KıvameddinBurslan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 48, İbnü'l -Esîr; el-Kâmil Fi't-Tarih (İslâm Tarihi), Cilt 10, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987, s.82, Tarih-i Âl-i Selçuk; Anonim Selçuknâme, (Çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkuner), (A)trf Yayınları, Ankara, 2014, s.22.

¹⁶ SadruddinEbu'l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Ali el-Hüseynî; AHBÂRÜ'D-DEVLETİ'S-SELÇUKİYYE, (Çev. Necatî Lüğal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.39, Bundârî, Zubdetü'n-Nusra..., s.48, İbnü'l Esîr, el-Kâmil Fi't-Tarih..., s.82, İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman; el-Muntazam Fi Târîhi'l-Umem'de Selçuklular (H.430-485=1038-1092), (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.112, Sibt İbnü'l-Cevzî; Mir'âtü'z-Zamân Fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.188.

¹⁷ Reşidü'd-dîn, Fazlullah; Cami'ü't-Tevârih..., s.126, Zahirü'd-dîn Nişâbüri; Selçuknâme, (Çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Kitap, İstanbul, 2018, s. 92,

Ahmed b. Mahmud; Selçuknâme I, (Haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s. 116, Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd; Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbîyâve'l-Mülûkve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçukîyye), (Çev. Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s.115, Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman; Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, I. Cilt, (Çev. Ahmet Ateş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.123, Tarih-i Âl-i Selçuk, Anonim Selçuknâme..., s.22, Hamdullah Müstevfî Kazvinî; Târîh-i Güzide, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.348.

¹⁸ Sadruddîn, AHBÂRÜ'D-DEVLETİ'S-SELÇUKİYYE..., s. 118

¹⁹ Sadruddîn, AHBÂRÜ'D-DEVLETİ'S-SELÇUKİYYE..., s.191, Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme..., s.120.

²⁰ Reşidü'd-dîn, Cami'ü't-Tevârih..., s.127, Râvendî, Râhat-üs-Sudûr..., s.124, İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam..., s.112, Zahirü'd-dîn Nişâbüri, Selçuknâme..., s.92,93, Mîrhând, Ravzatu's-Safâ..., s.116, Kazvinî, Târîh-i Güzide..., s.348.

²¹ Kazvinî, Târîh-i Güzide..., s.348, Öngül, Selçuklular..., 362,363, Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.377.

²² Reşidü'd-dîn, Cami'ü't-Tevârih..., 127, Zahirü'd-dîn Nişâbüri, Selçuknâme..., s.93, Râvendî, Râhat-üs-Sudûr..., s.125, Mîrhând, Ravzatu's-Safâ..., s.116, Kazvinî, Târîh-i Güzide..., s.348.

²³ Bundârî, Zubdetü'n-Nusra..., s.49, Sadruddîn, AHBÂRÜ'D-DEVLETİ'S-SELÇUKİYYE..., s.40, İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam..., s.112, Sibt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân..., s.191, İbnü'l-Esîr, el-Kâmil Fi't-Tarih..., s.82, Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme..., s.120, Münecimbaşı, Ahmed b. Lütfullah; Câmîü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, (Yay. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir, 2000, s.47.

etti²⁴ ve bu sayede de onları susturmayı başardı. Bundârî'nin belirttiğine göre Sultan Melikşâh, Kavurd'un vazifelerini ve onun hissesinde olan kaza ve sancaklarını Savtigin'e verdi.²⁵ Kavurd'un geride birçok çocuğu kalmıştı. Bu çocukların isimlerinin tamamını kaynaklar vermemektedir. İsmi bilinenlerden Sultanşâh ve Emirşâh babalarının yanındaydılar. Dolayısıyla onun yenilmesiyle birlikte onlar da Melikşâh'm eline esir düştüler. Melikşâh iktidarı için tehlike olarak gördüğü bu şehzadelerin gözlerine mil çektirdi.²⁶ Emirşâh çok geçmeden ölse de Sultanşâh kör olmadan kurtulmayı başardı. Bu arada Kirman Selçuklu Devleti'nin merkezinde Kavurd'un diğer oğulları Kirmanşâh, Turanşâh, Nuh, Davut, Hüseyin, Ömer ve Merdanşâh bulunuyorlardı.²⁷ Ancak onlar da etkili bir rol oynayamadılar. Nihayetinde gözlerine mil çekilmesine rağmen kör olmayan Sultanşâh ve yanında bulunan çok küçük yaştaki kardeşleri bir muhafız ile dostluk kurarak onun yardımıyla kaçmayı ve Kirman'a dönmeyi başardılar. Sultanşâh, Berdesir'de tahta geçerek Kirman Selçuklu Meliki olmayı başardı.²⁸ Mevcut gelişmelerden haberdar olan Sultan Melikşâh ise bu duruma kızmadı aksine Sultanşâh ve kardeşlerine hilatler göndererek Kirman ve Umman'ın idaresini onlara bırakarak kendi kontrolünde bu bölgede hüküm sürmelerine müsaade etti.²⁹ Ancak sultanın bu anlayışlı tavrı uzun sürmedi ve Melikşâh ordusuyla birlikte Kirman'a doğru sefere çıktı. Bu seferin gerekçesi kaynaklarda net bir şekilde ifade edilmese de büyük bir olasılıkla bazı kişilerin Melikşâh'ı Sultanşâh'a karşı kıskırtmaları önemli bir rol oynamıştı.³⁰ Nitekim Kirman Selçuklu Devleti üzerindeki kontrolünden emin olmak isteyen Melikşâh Kirman bölgesine geldi. Melikşâh'a karşı gelemeyeceğini anlayan Sultanşâh, onu hediyelerle karşılayarak kendisine bağlılığını yineledi.³¹ Melikşâh da Sultanşâh'ı kendi kızıyla evlendirerek yerinde bırakma kararı aldı.³² Böylece Sultan Melikşâh gerek Kavurd'a karşı kazandığı zaferle gerekse Sultanşâh'a karşı Kirman'a düzenlediği seferle Kirman Selçuklu Devleti üzerinde kontrol sağlamayı başardı. Sultanşâh'dan sonraki dönemde de mevcut durum devam etti. Nitekim ardından tahta geçen kardeşi Turanşâh da Melikşâh'ın metbûluğunu kabul etmişti.³³ Görüldüğü gibi Sultan Melikşâh, Kavurd'un Büyük Selçuklu Devleti tahtı için harekete geçmesi üzerine onunla mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştı. Onu yenilgiye uğratmasının ardından da oğullarının bir kısmını esir alarak onları etkisiz hale getirmeye çalışmıştı. Fakat Sultanşâh, kaçmayı başarak Kirman topraklarına gidip babasının geride bıraktığı tahtı ele geçirmişti. Melikşâh ona karşı hemen bir müdahalede bulunmasa da Sultanşâh'ın faaliyetlerini yakından takip etmeyi ihmal etmemiş ve metbûluk haklarına tehdit olabileceğini düşündüğü durumda da askeri müdahalede bulunmaktan çekinmemişti. Öte yandan kontrolü sağladığından emin olduğu müddetçe Kavurd'un soyundan gelen akrabalarının Kirman tahtında yer almalarına da müsaade etmişti.

Büyük Selçuklu Devleti ve Suriye Selçuklu Devleti arasındaki tâbi-metbû ilişkiye askeri müdahaleler boyutunda baktığımızda, bu müdahaleyi doğrudan gerektiren bir gelişme yaşanmadığını görüyoruz. Zira Suriye Selçuklu Meliki Tutuş, bizzat kardeşi Sultan Melikşâh tarafından bölgeye gönderildi ve melikliğini de onun

himayesinde tesis etti. Suriye'de yürüttüğü faaliyetlerinde de Sultan Melikşâh'a açıkça karşı çıkacak her hangi bir teşebbüste bulunmadı.³⁴ Ancak Sultan Melikşâh, kardeşi Tutuş'un kendisine karşı tâbiliği reddeden bir tutum sergilememesine rağmen, bölgede yaşanan bazı gelişmeleri dikkate alarak buraya askeri bir müdahalede bulunmayı gerekli gördü. Nitekim Tutuş'un Halep hâkimiyeti için mücadele ettiği Süleymanşâh'ı bertaraf etmesi ve son derece yetenekli bir askeri komutan olan Türkmen beyi Artuk ile iş birliği içinde bulunması her an Suriye Selçuklu Devleti ile olan tâbîlik-metbûluk ilişkilerini riske sokabilirdi. Ayrıca Halep'i doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlamak bölgedeki kontrolü sağlamadan açısından son derece önemli idi. Dolayısıyla Melikşâh zaman kaybetmeden ordusuyla harekete geçti.³⁵ Onun böyle bir karar alarak zaman kaybetmeden yola çıkması yerinde bir teşebbüstü. Zira bölgedeki mevcut şartlara baktığımızda dengeler her an Melikşâh aleyhine değişebilirdi. Tutuş'un yanında yer alan Artuk Bey, onu, Melikşâh'a karşı savaşmak için teşvik etmeye çalışıyordu.³⁶ Tutuş, bu yönde karar alsaydı belki de Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın metbûluk hakları zarar görebilir hatta tahtı tehlikeye düşebilirdi. Ancak Tutuş'un, Artuk Bey'in teklifini reddederek Melikşâh'a karşı çıkmaması ve derhal meliklik merkezi Dimaşk'a çekilmesi³⁷ metbû Sultan Melikşâh'ı kritik bir mücadeleye girmekten alıkoydu. Neticede Suriye'ye gelen Melikşâh, ileride de bahsedeceğimiz gibi metbû sultan olarak gerekli idari atamaları yapıp Musul, Halep ve Urfa gibi kritik öneme sahip yerleri doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağladı.

Sultan Melikşâh zamanında Anadolu'da kuruluş aşamasında olan ve belki de Büyük Selçuklu Devleti için diğer Selçuklu devletlerinden daha da tehlikeli görülen Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı da askeri birlikler sevk edildi. Esasında her iki devletin arasındaki rekabetin kökleri Büyük Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasından öncesine, aile içi çekişmeye dayanmaktaydı. Nitekim hanedana ismini veren Selçuk Bey'in oğlu Mikail'in ölümünden sonra onun soyunu devam ettiren oğulları Çağrı ve Tuğrul Beyler ile Selçuk Bey'in diğer oğlu olan amcaları Arslan Yabgu arasında bulunduğu gibi zaman içinde fikir ayrılıkları yaşandı ve bir türlü uyum içinde bir birliklik sağlanamadı. Arslan Yabgu'nun Gazneli Sultanı Mahmud tarafından bertaraf edilmesinin ardından bölgedeki mücadeleyi sürdüren Çağrı ve Tuğrul Beyler de çok geçmeden Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular. Ancak iki rakip aile arasındaki çekişme bitmedi. Arslan Yabgu Türkmenleri Tuğrul ve Çağrı Beylere bağlanmayı kabul etmediler. Öte yandan Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış devletin kurulmasıyla birlikte idareye karşı başlangıçta uyumlu bir tavır sergiledi. Fakat ilk Sultan Tuğrul Bey'in iktidarının son günlerinde kendi yönetimini tesis etmek istemesi sebebiyle isyan etti ve böylece iki aile arasındaki anlaşmazlık yeniden alevlendi. Tuğrul Bey'in ömrü bu isyan hareketini bastırmaya yetmedi. Sultanın ölümüyle birlikteyse Mikailoğullarından Alp Arslan ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış arasında taht mücadelesi yaşandı. Kazanan taraf Alp Arslan oldu. Kutalmış da girdiği mücadeleyi hayatıyla birlikte kaybetti. Başarılı bir şekilde tahtı ele geçiren Alp Arslan, Kutalmış'ın oğullarını da esir aldı.³⁸ Bu şehzadeler Alp Arslan'ın

²⁴ Reşîdî'd-în, Cami'ü't-Tevârih..., s.127, Zahîrî'd-în Nişâbüri, Selçuknâme..., s.93, Râvendî, Râhat-üs-Sudûr..., s.125, Mîrhând, Ravzatu's-Safâ..., s.117, Kazvinî, Târih-i Güzide..., s.348.

²⁵ Bundârî, Zubdetü'n-Nusra..., 50.

²⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtu'z-Zamân..., s.191, Reşîdî'd-în, Cami'ü't-Tevârih..., s.127, Râvendî, Râhat-üs-Sudûr..., s.125, Zahîrî'd-în Nişâbüri, Selçuknâme..., s.93, Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme..., s.120.

²⁷ Merçil, Kirmân..., s.37.

²⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtu'z-Zamân..., s.195, Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme..., s.124.

²⁹ Müneccimbaşı, Camiü'd-Düvel..., s.47, Hamdullah Kazvinî, Târih-i Güzide..., s.377, Öngül, Selçuklular..., s.363, Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.378.

³⁰ Merçil, Kirmân..., s.45.

³¹ İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Târih..., s.111, Bundârî, Zubdetü'n-Nusra..., s.72

³² Öngül, Selçuklular..., s.365,366, Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.380.

³³ Merçil, Kirmân..., s.47, Öngül, Selçuklular..., s.366,367, Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.381.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim, Suriye ve Filistin..., s.91-136.

³⁵ Azimî; Azimî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39- 1143/44), (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000., S.30, Müneccimbaşı, Camiü'd-Düvel..., s.57, Sevim, Suriye ve Filistin..., s.127, İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s.110.

³⁶ İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Târih..., s.136,137, Sibt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtu'z-Zamân..., s.272, Müneccimbaşı, Camiü'd-Düvel..., s.57, Sevim, Suriye ve Filistin..., s.127,128.

³⁷ Sevim, Ali; "İbnü'l-Kalânisi'nin Zeylü Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H.436-500= 1044/45-1106/07), Belgeler, Cilt XXIX, Sayı 33, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s.14...", Sibt İbnü'l-Cevzî, Mira'tü'z-Zamân..., s.272, Müneccimbaşı, Camiü'd-Düvel..., s.57, Sevim, Suriye ve Filistin..., s.128.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Koca, Dandanakandan..., s.57-121, Öngül, Selçuklu Tarihi I..., s.18-36.

Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt zaferinin ardından başlayan Anadolu'nun fethi faaliyetlerine katıldılar ve Sultan Melikşâh döneminde Anadolu coğrafyasında artık kendi devletlerinin sahibi oldular. Ancak Kutalmışoğullarının Süleymanşâh liderliğinde devlet sahibi olmaları onları Büyük Selçuklu Devleti ile yeniden karşı karşıya getirdi.

İleride de bahsedeceğimiz gibi, kaynaklar Sultan Melikşâh ve Süleymanşâh arasındaki mevcut statünün ne olduğu meselesini net bir şekilde ortaya koyamamaktadırlar. Ancak yaşanan olaylara baktığımızda Süleymanşâh'ın belirli bir güce ulaşmadan ve resmen devletini kurmadan, Büyük Selçuklu Devleti ve onun vassallarıyla karşı karşıya gelmemek hususunda, itinalı davrandığını söylemek mümkün gibi gözükmektedir. Nitekim Süleymanşâh, bölgedeki ilk faaliyetleri sırasında Suriye'de Türkmen Bey'i Atsızla girdikleri mücadeleyi kaybedip ona esir düşen kardeşleri, Alp İlek ve Devlet'i kurtarmak için ciddi bir teşebbüste bulunmadı, onlar hakkındaki kararı Sultan Melikşâh'ın vermesine razı oldu. Ayrıca Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Mirdasoğullarının idaresindeki Halep'i ele geçirmeyi istediysen de yeterli güce sahip olmadığından ötürü kendini riske atmamak için bu konuda da fazla ısrarcı olmadan yönünü Anadolu'ya çevirdi.³⁹ Kısa sürede kardeşi Mansur ile birlikte İç Anadolu'ya hâkim olup İznik'i ele geçirerek burayı kendilerine merkez edindiler ve Bizans tahtını ele geçirmek isteyen Botaniates'e destek vererek onun imparator olmasını sağladılar.⁴⁰ Fakat çok geçmeden iki kardeş arasındaki ilişkiler bozuldu ve Mansur Bizans İmparatoru'nun yanına gitti. Kutalmışoğullarının birbirleriyle anlaşmazlığa düştükleri bu dönemde Sultan Melikşâh da bölgeye Porsuk komutasında bir ordu sevk etti.⁴¹ Lakin Porsuk'un Anadolu'ya geliş meselesi, kaynaklarda yeterli bilginin olmaması sebebiyle, modern tarihçiler tarafından açıkça ortaya konulmadı. Bazı tarihçiler Süleymanşâh'ın Mansur ile yaşadığı anlaşmazlık sebebiyle Sultan Melikşâh'tan yardım istediği ve sultanın da Porsuk'u Anadolu'ya gönderdiği yönünde izahatta bulunmaktadırlar.⁴² Esasında Türkiye Selçuklu Devleti'ni tek başına idare etmek isteyen Süleymanşâh'ın politik bir manevra ile kardeşi Mansur'u, Sultan Melikşâh'a hedef göstermesi ve Sultan Melikşâh'ın da kendisini metbû sultan olarak görmesi sebebiyle duruma müdahale etmesi imkân dâhilindedir. Ancak Sultan Melikşâh rakip hanedan kolundan Süleymanşâh'ın daha serbest bir alanda hareket edebilme fırsatına sahip olmasını ne kadar istemiş olabilir? Mevcut yaşananlara baktığımızda bu zayıf bir olasılık gibi durmaktadır. Çünkü böyle bir destek vermek, Anadolu'ya geçişleriyle beraber hanedan üyesi olmalarını avantaja çevirerek pek çok Türkmen birliğini etrafına toplamayı başaran ve Bizans gibi kadim bir imparatorluğun yeni taht sahibinin belirlediği mücadeleye dâhil olarak gelişmelere yön veren Kutalmışoğullarının yetenekli temsilcisi Süleymanşâh'ın yolunu açmak anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla Sultan Melikşâh'ın böyle bir yardımda bulunması düşük bir olasılık gibi durmaktadır. Ayrıca bazı Bizans tarihçilerinin eserlerinde Kutalmışoğullarının Anadolu'daki faaliyetleri ile Büyük Selçuklu Devleti'ne rakip bir düzen oluşturmaya çalıştıklarına vurgu yapmaları⁴³ ve Sultan Melikşâh'ın da ileride de bahsedeceğimiz gibi Kutalmışoğullarının faaliyetlerini yakından takip edip onların ilerleyişini durdurmak adına Bizans İmparatoru ile diplomatik yollardan ittifak kurmayı dahi denemiş olması Süleymanşâh'a yardım etme olasılığının zayıf bulunduğunu

destekler nitelikte ayrıntılardır. Öte yandan Sultan Melikşâh, Süleymanşâh'ın, Mansur'a karşı yardım talebi üzerine, bölgeye Porsuk'u gönderdiyse bile büyük bir olasılıkla Mansur'un hemen ardından Süleymanşâh'ı da bertaraf etmeyi planlamış olmalıdır. Nitekim yukarıda da vurguladığımız ve ileride de ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Melikşâh'ın Kutalmışoğulları aleyhine Bizans ile diplomatik görüşmelerde bulunması, Anadolu'ya askeri birlikler göndermeye devam etmesi hatta Süleymanşâh'ın ölümünden sonra oğullarını İsfahan'da kontrol altında tutması, göz önüne alındığında bu hususun da ihtimal dâhilinde olması kuvvetle muhtemeldir.

Neticede Porsuk, sultanın emri gereği Anadolu'ya geldi ve Bizans'a sığınan Mansur'u bertaraf etti. Porsuk'un Süleymanşâh'a karşı tavrının ne olduğu meselesi ise kaynaklarda net olmadığı için yine bu durum Selçuklu tarihçilerinin farklı yorumlarına sebep olmuştur. Buna göre; Porsuk'un, Süleymanşâh'ın Sultan Melikşâh'dan yardım istemesi üzerine Anadolu'ya geldiğini kabul eden tarihçilerin bir kısmı, Porsuk'un Mansur ile mücadelesine Süleymanşâh'ın da kendi birlikleriyle katıldığını ifade etmekte,⁴⁴ hatta bazıları da Sultan Melikşâh'ın Mansur'un bertaraf edilmesinin ardından Anadolu'nun idaresine dair menşuru Süleymanşâh'a verdiğini dile getirmektedirler.⁴⁵ Nitekim Sadruddin el-Hüseynî, Sultan Melikşâh'ın bizzat Dimaşk'a ardından da İstanbul'a sefer düzenleyerek Bizans'tan bir milyon kırmızı dinar aldıktan sonra, Konya, Aksaray, Kayseri gibi yerleri fethedip idareyi Süleymanşâh'a bıraktığını ifade etmektedir.⁴⁶ Kimi tarihçiler de Büyük Selçuklu Devleti adına bölgede hâkimiyet tesis etmekle görevli Porsuk'un, Mansur'u bertaraf etmesine rağmen Süleymanşâh'ın güçlenmesine mani olmadığını ve Sultan Melikşâh'ın da bu durumu bir süreliğine kabul ettiği yorumunu yapmaktadırlar⁴⁷ ki Büyük Selçuklu Devleti sultanının daha sonraki süreçte bölgeye müdahaleleri düşünüldüğünde gerçeğe en yakın ihtimal bu gibi durmaktadır.

Sultan Melikşâh'ın, Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı gerçekleştirdiği askeri müdahalelerden birisi de Süleymanşâh'ın vefatından sonra gerçekleşti. Nitekim Süleymanşâh Çukurova yönünde sefere çıktığı sırada merkezi İznik'de yerine vekâleten Ebû'l-Kâsım'ı bırakmış idi. Kısa sürede çıktığı seferde önemli başarılar elde eden ve Antakya'yı ele geçiren Süleymanşâh, Halep'i ele geçirmek için verdiği mücadelede Musul Halep Emri Müslim b. Kureyş karşısında başarılı olsa da, bu şehrin idaresini en az kendisi kadar isteyen, akrabası Suriye Selçuklu Meliki Tutuş karşısında başarılı olmadığını ve girdiği mücadeleyi hayatıyla birlikte kaybetti. Bu sefer sırasında bulunan oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan ise daha sonra Kuzey Suriye'ye gelen Sultan Melikşâh tarafından İsfahan'a götürüldüler.⁴⁸ Böylece Melikşâh kendisine tabi olarak gördüğü Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde tam anlamıyla kontrolü sağlamak adına tarihi bir fırsat elde etti. Kutalmışoğullarının temsilcileri elindeydi ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin başında bir sultan yoktu. Dolayısıyla hiç vakit kaybetmeden Porsuk idaresinde bir orduyu Anadolu'ya sevk etti. Ancak sultanın hesap etmediği Ebû'l-Kâsım'ın azimli bir direniş sergileyecek olmasıydı. Süleymanşâh'ın İznik merkez olmak üzere Anadolu'da kurduğu güçlü teşkilat yapısını sahiplenen ve hatta bazı rivayetlere göre kendisini sultan ilan eden⁴⁹ Ebû'l-Kâsım, 1081 yılında Süleymanşâh'ın Bizans ile yaptığı Dragos Çayı Antlaşmasını yok

³⁹ Turan, Selçuklular Zamanında..., s.48, Yinanç, Türkiye Tarihi..., s.79,80, Koca, Türkiye Selçukluları..., s. 61.

⁴⁰ Turan, Selçuklular Zamanında..., s.54,55, Koca, Türkiye Selçukluları..., s.61-64.

⁴¹ Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus); Abû'l-Farac Tarihi, Cilt I, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.328

⁴² Yinanç, Türkiye Tarihi..., s.82,83, Koca, Türkiye Selçukluları..., s.64, Kafesoğlu, Sultan Melikşâh..., s.97, Sevim, Anadolu Fatihleri..., s.29.

⁴³ Attaleiates, Mikhael; Tarih, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.262,263, Zonaras, Ioannes; Tarihlerin Özeti, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.150

⁴⁴ Yinanç, Türkiye Tarihi..., s.83, Kafesoğlu, Sultan Melikşâh..., s. 97

⁴⁵ Kafesoğlu, Sultan Melikşâh..., s.97.

⁴⁶ Sadruddin, Ahabârü'd..., s.49.

⁴⁷ Turan, Selçuklular Zamanında..., s.59.

⁴⁸ Koca, Türkiye Selçukluları..., s.71-74.

⁴⁹ Anna Komnena; Alexiad, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2010, s.197, Turan, Selçuklular Zamanında..., s. 84, Yinanç, Türkiye Tarihi..., s. 182.

sayarak, sahillere doğru akın faaliyetlerine başladı. Bununla da yetinmeyen Ebû'l-Kâsım Gemlik Körfezindeki Kios Limanı'nda da donanma inşasına başlayarak İstanbul'ı korku ve endişeye sevk etti. Gerçekten de İmparator Aleksios onu durdurmak için öncelikle barış teklifinde bulundu. Bu teşebbüsüne olumlu bir yanıt alamayınca da Bizans donanmasını Gemlik'e göndererek inşaat halindeki Selçuklu donanmasını yaktırdığı gibi kara kuvvetleriyle de İznik'i kuşatma altına aldı. Ancak teslim olmaya niyeti bulunmayan Ebû'l-Kâsım direnmeyi sürdürdü.⁵⁰ Bu sırada Bizans ordusunun İznik kuşatmasını yarıda bırakmalarına sebep olacak bir gelişme yaşandı. Bu gelişme Büyük Selçuklu Devleti ordusunun Porsuk komutasında bölgeye gelmesi idi. Sultan Melikşâh'ın askerleriyle karşı karşıya kalmak istemeyen Bizans birlikleri bölgeyi terk etti. Bizans'ın İznik kuşatmasına direnen Ebû'l-Kâsım bir anda kendisini Büyük Selçuklu ordusuyla mücadele eder halde buldu. Sultan Melikşâh ordusunu Anadolu'ya sevk ederken Türkiye Selçuklu Devleti'nin kontrolünü tamamıyla ele geçirmek niyetinde idi. Lakin Ebû'l-Kâsım da tamamen en güçlü ve metbû sayılan Selçuklu devletine sonuna kadar direnmek niyetindeydi. Porsuk bütün kuvvetleriyle İznik'e girmeyi denediyse de Ebû'l-Kâsım'ın kararlı direnişi karşısında bir türlü hedefine ulaşamadı. İki Selçuklu hanedan kolu arasındaki mücadeleyi yakından takip eden Bizans İmparatoru Aleksios da boş durmadı ve İznik'i elinden almaya çalıştı. Ebû'l-Kâsım'a bu defa yardım teklifinde bulundu.⁵¹ Zira İznik'in Sultan Melikşâh'ın kontrolüne geçmesi demek daha deneyimli, daha köklü ve daha güçlü bir devlet olan Büyük Selçuklu Devleti'nin İstanbul'a yaklaşması anlamına geliyordu. Oysa Türkiye Selçuklu Devleti yeni kurulmuş, her ne kadar Ebû'l-Kâsım liderlik etse de, sultanı da yakın zamanda ölmüş bir devletti. Dolayısıyla varlık mücadelesi veren bir devleti, o dönemde altın çağını yaşayan ve yakın zamanda Bizans'ı da Malazgirt'de mağlup eden devlet karşısında desteklemek Bizans için akıllıca bir politika olmalıydı. Esasında imparator, "güçlü rakibine karşı zayıf rakibini tutarak güçlü olanı mağlup etmek" anlamına gelen Bizans'ın temel politikalarından birisini uygulamaya koymaktaydı.⁵² Hiç vakit kaybetmeden harekete geçen Aleksios, bir taraftan Sultan Melikşâh ile arasının bozulmaması adına onunla olan diyalogunu sürdürürken⁵³ diğer taraftan da yukarıda da belirtmiş olduğumuz politikaya uygun olarak Ebû'l-Kâsım ile anlaşma yapmak için kendisini İstanbul'a davet etti. İçinde bulunduğu zor durumdan kurtulmanın yollarını arayan Ebû'l-Kâsım bu daveti olumlu bularak İstanbul'a gitti. Ebû'l-Kâsım'ı İstanbul'da görkemli bir şekilde ağırlayan Aleksios, bu beyin zor durumda olmasını fırsata çevirmekten de geri durmadı. Derhal Bizans birliklerini harekete geçirerek İznik'i işgal etti ve burada bir kale inşa ettirdi. Ebû'l-Kâsım, imparator ile anlaşma yapmasının ardından İznik'e dönerken mevcut durumu fark etti. Fakat içinde bulunduğu zor durum sebebiyle, Bizans'ın bu hamesi karşısında sessizliğini korumak mecburiyetinde kaldı. İmparator Aleksios, Ebû'l-Kâsım ile yaptığı anlaşma gereği kendisine askeri yardım gönderdi. Ancak bu sırada yaşanan gelişme Ebû'l-Kâsım'ın rahat bir nefes almasını sağladı. O da kuşatmadan bir türlü istediği sonucu alamayan Porsuk'un geri çekilme kararı almasıydı.⁵⁴ Büyük Selçuklu ordusunun geri çekilmesi Ebû'l-Kâsım için olumlu bir gelişme olsa da mevcut durum uzun sürmedi. Nitekim Türkiye Selçuklu Devleti'ni tamamıyla kontrol altına almak hususunda son derece kararlı olan Sultan Melikşâh bu kararlılığını da bölgeye Bozan idaresinde yeni bir ordu sevk ederek açıkça gösterdi. Bozan çok geçmeden İznik'i kuşatma altına aldı. Ebû'l-Kâsım ise tıpkı Porsuk'a olduğu gibi Bozan'a karşı da azimle

direnmeyi sürdürdü. İznik'i ilk kuşatmasından sonuç alamayan Bozan derhal Ulubat tarafına yöneldi ve bu bölgeyi ele geçirerek Ebû'l-Kâsım'ı baskı altına alıp onu teslim olmaya zorlamak istedi. Bozan'ın İznik önlerinden ayrılmasını fırsat bilen Ebû'l-Kâsım, İznik'te yerini kardeşi Ebû'l-Gâzi'ye bırakarak, Sultan Melikşâh'ın yanına gitmek için yola çıktı. Amacı Anadolu'nun idaresini bizzat Büyük Selçuklu Devleti sultanının onayıyla elinde tutmaktı. Ebû'l-Kâsım bu teşebbüsüyle Sultan Melikşâh'ı metbû sultan olarak gördüğünü de tasdik etmiş oldu. Lakin Sultan Melikşâh, Ebû'l-Kâsım'a Anadolu'nun idaresini vermek şöyle dursun onu huzuruna dahi kabul etmeyerek mevcut meselenin çözümünü Bozan'a bıraktığını ve gidip onunla görüşmesi gerektiğini kendisine bildirdi.⁵⁵ Öyle anlaşılıyor ki, kendisini tartışmasız metbû sultan olarak gören Melikşâh, Ebû'l-Kâsım hakkındaki kesin hükmünü çoktan vermiş idi. Buna göre; İznik'in idaresi Ebû'l-Kâsım'dan alınacaktı. Sultanın, meselenin çözümünü Bozan'a bıraktığını ifade etmesi ise Ebû'l-Kâsım'ı huzuruna kabul etmemek için ortaya koyduğu bir bahane gibi görülmektedir. Zira Bozan'ın Sultan Melikşâh'ın onayı olmadan Ebû'l-Kâsım hakkında hüküm vermesi pek de imkân dâhilinde görülmemektedir. İsfahan'da umduğunu bulamayan Ebû'l-Kâsım, İznik'e doğru yola koyuldu. Ancak onun İsfahan'a gittiğini haber alan Bozan, kendisini dönüş yolunda ele geçirip yay kirşiyle boğarak öldürttü. Bozan, Ebû'l-Kâsım'ın bertaraf edilmesinin ardından da Ebû'l-Gâzi'nin idaresinde olan İznik'i ele geçiremedi. Nihayetinde de Sultan Melikşâh'ın ölümüyle birlikte Bozan bölgeden ayrıldı.⁵⁶ Böylece İznik'in idaresinin doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlanma teşebbüsü de gerçekleştirilemedi. Sultan Melikşâh'ın vefatının ardından İsfahan'dan kaçmayı başaran Süleymanşâh'ın oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan İznik'e gelmeyi başardılar. Kardeşlerden tahta çıkan ise Kılıç Arslan oldu.⁵⁷

2) Siyasi ve Diplomatik Teşebbüsler

Sultan Melikşâh, diğer Selçuklu devletlerinin, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlılıklarını sağlamak ve sürdürmek için birtakım siyasi ve diplomatik hamlelerde de bulunmayı ihmal etmedi. Nitekim bazen başka devletlerle işbirliği yaparak bazen de mevcut bölgelere yaptığı siyasi atamalarla kontrolün Büyük Selçuklu Devleti merkezinde olduğu mesajını vermek istedi.

Sultan Melikşâh, bazı kaynaklara göre, tahta geçtikten sonra Kavurd ile iyi ilişkiler kurmak ve herhangi bir çatışma yaşamadan onun üzerinde kontrolü sağlayabilmek için siyasi ve diplomatik bir hamlede bulunarak kendisine bir mektup yazıp ılımlı bir ilişki kurmaya çalıştı.⁵⁸ Bazı kaynaklara göre de, kendisine güzel sözler söyleyip pek çok ıktalar verme vaadinde bulundu.⁵⁹ Ancak bu teşebbüsünden bir sonuç alamadı ve bildiği gibi amcası Kavurd'un büyük sultan olmak için harekete geçmesi üzerine onunla savaşmak mecburiyetinde kaldı ve onu bertaraf etmeyi de başardı.

Sultan Melikşâh'ın bu yöndeki teşebbüslerinden birisi de Suriye Selçuklu Devleti'ne karşı oldu. Yukarıda da değindiğimiz gibi Melikşâh, Tutuş'un Süleymanşâh'ı bertaraf etmesinin ardından, Kuzey Suriye'ye bir sefer düzenleyerek yaptığı siyasi atamalarla bölgeyi doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağladı. Buna göre; Yağısyan'ı Antakya'ya⁶⁰, Bozan'ı Urfa'ya⁶¹, Çökermiş'i Musul'a⁶², Aksungur'u da Halep'e⁶³ vali atayarak yaptığı siyasi düzenleme ile bölgede metbû sultan olduğu mesajını net bir şekilde verdi. Ayrıca büyük sultan olarak bölgenin diğer idarecilerini siyasi lisanda

⁵⁰ Anna Kommena, Alexiad..., s.197,198, Koca, Türkiye Selçukluları..., 85

⁵¹ Koca, Türkiye Selçukluları..., s.86.

⁵² Turan, Selçuklular Zamanında..., s.85, Koca, Türkiye Selçukluları..., s.86

⁵³ Yinanç, Türkiye Tarihi..., s.183.

⁵⁴ Anna Kommena, Alexiad..., s.199-201, Turan, Selçuklular Zamanında..., s. 85, Koca, Türkiye Selçukluları..., s.86,87.

⁵⁵ Koca, Türkiye Selçukluları..., s.87,88.

⁵⁶ Anna Kommena, Alexiad..., s.202,203, Turan, Selçuklular Zamanında..., s. 87, Koca, Türkiye Selçukluları..., s.87,88.

⁵⁷ Koca, Türkiye Selçukluları..., s.89.

⁵⁸ Sadruddin, Ahbârü'd..., s.38.

⁵⁹ İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam..., s. 112.

⁶⁰ Urfalı Mateos; Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.172.

⁶¹ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos..., s.173 Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi..., s.334.

⁶² Mîrhând, Ravzatu's-Safâ..., s.121.

⁶³ Reşîdü'd-din, Cami'ü't-Tevârih..., s.130, Sevîm, "İbnü'l-Kalânîsî'nin...", s.14, Azîmî, Azîmî Tarihi..., s.30, Sadruddin, Ahbârü'd..., s.50, Mîrhând, Ravzatu's-Safâ..., s.121, Urfalı Mateos, Urfalı Mateos..., s.172, Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi..., s.334, İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Târih..., s.137

uyarak onların Tutuş'a herhangi bir şekilde askeri destekte bulunmalarını hatırlattı. Nitekim kendisini metbû tanyan ve huzuruna gelip itaatini arz eden Humus emirini, Tutuş'a askeri destekte bulunmaması yönünde uyardı.⁶⁴ Böylece Sultan Melikşâh, siyasi alanda yaptığı teşebbüslerle de Suriye'nin metbû sultanı olduğunu açıkça ortaya koymuş oluyordu. Tutuş, Sultan Melikşâh'a tâbîlik şartlarını, sultanın son dönemlerine kadar sürdürdü. Gerçekten de o, Sultan Melikşâh'ın 1091 yılındaki Bağdat ziyaretinde onun huzuruna giderek itaatini arz etti.⁶⁵ Görüldüğü gibi Suriye Selçuklu Devleti, Sultan Melikşâh'ın saltanatı boyunca Büyük Selçuklu Devleti'nin metbûluğunu tanyarak bölgedeki varlığını sürdürdü.

Sultan Melikşâh'ın, Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı siyasi ve diplomatik teşebbüslerine gelince, bu hususta en dikkat çekici olarak başta Bizans İmparatorluğu ile elçiler vasıtasıyla yürütülen görüşmeler gelmektedir. Büyük Selçuklu Devleti sultanı, üzerinde nüfuz ve kontrolünü tesis etmek istediği Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi askeri müdahalelerde bulunurken bir yandan da bu devletin aleyhine Bizans ile diplomatik bir diyalog sürdürmeyi ihmal etmedi. Esasında bu görüşmeler Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde başladı. Bizans İmparatorluğu da Büyük Selçuklu Devleti kadar Anadolu'da yaşanan gelişmeleri tedirginlikle takip etmekteydi. Bunun için de ilk teşebbüs Bizans İmparatoru VII. Mikail'den geldi. İmparator 1074 yılında Abbasi Halifesine bir mektup yazarak kendisinden, Sultan Melikşâh ile Bizans arasında tesis edilmesi istenen ilişkilerin kurulmasında aracı olmasını talep etti. Ayrıca 1076 yılında da Kafkasya'da bulunan Sultan Melikşâh'ın bizzat kendisine hediyelerle birlikte bir elçilik heyeti yolladı.⁶⁶ Her iki taraf arasında elçiler vasıtasıyla yapılan bu görüşmede nasıl bir karara varıldığı meselesi ise kaynaklarda açıkça belirtilmemektedir. Ancak Sultan Melikşâh'ın çok geçmeden Porsuk'u Kutalmışoğulları aleyhine Anadolu'ya göndermesi Bizans imparatoru Mikail ile aynı kaygıları taşıdığı ve ondan da pek farklı düşünmediğinin adeta göstergesi olmuştur diyebiliriz.⁶⁷ Öte yandan Bizans ile Büyük Selçuklu Devleti lehine sürdürülen diplomatik ilişkiler pek de uzun soluklu olmadı. Sultan Melikşâh ile elçiler vasıtasıyla bağlantı kuran VII. Mikail tahtını kaybetti. Üstelik bunda Kutalmışoğulları hiç de küçümsenmeyecek bir rol oynadılar. Sultan Melikşâh'ın, VII. Mikail ile diplomatik ilişkiler tesis ettiği sırada Kutalmışoğulları da boş durmayarak Bizans'ın Anadolu orduları komutanı Nikephoros Botaneiates'e yardımcı oldular ve onun İstanbul'daki Bizans tahtının yeni sahibi olmasında mühim bir rol oynadılar. (1078) ⁶⁸ Görüldüğü gibi VII. Mikail ve Sultan Melikşâh arasında Kutalmışoğulları aleyhine tesis edilmeye çalışılan diplomatik ilişkiler yarım kaldı. İznik merkez olmak üzere kurulan Türkiye Selçuklu Devleti ise günden güne güç kazandı. Hatta bir süre sonra Süleymanşâh'ın Halep'te vefat etmesi, onun oğulları Kılıç Arslan ile Kulan Arslan'ın da Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi İsfahan'da tutulmaları bile mevcut durumu değiştirmede. Bilindiği gibi devlet Ebû'l-Kâsım'ın dirayetli yönetimi sayesinde istikrarlı bir şekilde varlığını devam ettirdi. Bu durum kendisini metbû sultan olarak gören Melikşâh'ın endişelerini daha da artmasına ve onun Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde kontrolü sağlamak hususunda daha da ısrarcı olmasına sebep oldu. Nitekim akraba Selçuklu devletine tam anlamıyla hâkim olmayı kafasına koyan Melikşâh, bilindiği gibi Porsuk, Bozan gibi komutanların idaresinde Anadolu'ya gönderdiği ordular vasıtasıyla askeri harekâtlarını

sistemati olarak sürdürdü, Sultan Melikşâh bunu yaparken de işin diplomatik ayağını ihmal etmedi ve Bizans İmparatorluğu ile de Türkiye Selçuklu Devleti aleyhine görüşmelere başladı. Bu sırada Bizans'ın imparatoru Komnenos hanedanının tahttaki ilk temsilcisi Aleksios Komnenos idi. Sultan Melikşâh, Siyavuş adlı elçisini İstanbul'a göndererek Aleksios Komnenos'a; evlilik yoluyla akrabalık tesis etmeyi ve de Türkleri kıyı bölgelerinden çıkararak buraları kendisine bırakmayı teklif etti.⁶⁹ Bu bilgiyi bize aktaran Anna Kommena ilginç bir hususa da değinmektedir. Bu husus, Sultan Melikşâh'ın Bizans İmparatoruna elçi gönderme gerekçelerinden birisinin de Tutuş'un güçlenmesinden endişe duyuyor olmasıdır.⁷⁰ Nitekim Tutuş'un, Süleymanşâh'ı Halep önlerinde mağlup etmesi ve bunun üzerine Melikşâh'ın Kuzey Suriye seferine çıktığı düşünüldüğünde; sultanın hâlâ Suriye'de çıkarları olan Bizans'ı, Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı olduğu kadar, Suriye Selçuklu Devleti'ne karşı da müttefik edinmeye çalışması olağan gözükmemektedir. Dolayısıyla Melikşâh'ın Bizans imparatoru ile anlaşmak için yaptığı diplomatik hamle Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı olduğu kadar Suriye Selçuklu Devleti'ne karşı da olmuştur diyebiliriz. Siyavuş ile görüşen Aleksios, Sultan Melikşâh'ın istediği gibi bir anlaşma yapmaya yanaşmadı. Ancak o, Siyavuş vasıtasıyla kendisine ulaştırılan sultanın mektubunu kullanarak Karatigin idaresindeki Sinop'u almayı başardı.⁷¹ Siyavuş'un ihanetine uğramasına rağmen Sultan Melikşâh, Bizans imparatoru ile akrabalığa dayanan bir ittifak kurmaya kararlı gibi görünüyordu. Nitekim o, bu defa da Ebû'l-Kâsım'a karşı askeri birliklerin başında bölgeye sevk ettiği Emir Bozan vasıtasıyla imparatora bir mektup yolladı. Bu mektupta da imparatorun kızını oğullarından en büyüğü ile evlendirmeyi ve birlikte Ebû'l-Kâsım'a karşı mücadele etmeyi teklif ediyordu.⁷² Ancak Bizans İmparatoru Aleksios, sultanın bu talebine de olumlu bir yanıt vermedi. Üstelik Aleksios, bilindiği gibi Bozan karşısında Ebû'l-Kâsım'a yardımcı olabilmek için, askeri birlikler göndererek⁷³ kendi çıkarlarına göre ikili oynadığını göstermekteydi. Görüldüğü gibi Sultan Melikşâh, Bizans ile siyasi ilişki kurmak için yaptığı teşebbüslerden bir sonuç alamadı.

Öte yandan Selçuklu devleti idarecilerinin kullandıkları unvanlar, hâkim oldukları bölgelerde Sultan Melikşâh adına okuttukları hutbe gibi hâkimiyet ve hükümdarlık sembolleri de Büyük Selçuklu Devleti ile olan metbû-tâbi ilişkilerinin siyasi bir göstergesi olarak sayılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere; Sultan Melikşâh'a bağlılık hususunda aksi bir teşebbüste bulunmayan Tutuş, "melik" unvanını kullandı.⁷⁴ Aynı şekilde Kirman Selçuklu Devleti'nin başında yer alanlar da "sultan" değil "melik" unvanını kullandılar.⁷⁵ Ancak ilginçtir ki meliklik bölgelerinde bastırılan sikkeler söz konusu olduğunda, gerek Sultansâh'ın gerekse Turansâh'ın bastırıldıkları sikkelerde sadece Abbasi halifesinin adı ve kendi adlarına yer verdikleri, metbû olarak tanıdıkları Melikşâh'ın adınaysa yer vermedikleri görülür.⁷⁶

Melikşâh'ın Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde tesis etmeye çalıştığı otoritesini kullanılan unvanlar üzerinden tespit etmek ise zordur. Nitekim bu husustaki en tartışmalı olan konuların başında da Kutalmışoğlu Süleymanşâh'ın, Sultan Melikşâh karşısında "sultan" unvanını kullanıp kullanmadığı meselesi gelmektedir. Kimi kaynaklar kullandığı yönünde bilgi verirken kimi kaynaklar da "melik" unvanını kullandığını ifade ederler. Süryani Mikhail, Süleymanşâh'ın "sultan" unvanını alıp kullanmasını dini bir temele

⁶⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtü'z-Zamân..., s.274.

⁶⁵ İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Târih..., s.173, Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin...", s.17, Mîrhând, Ravzatu's-Safâ..., s. 126, Münecimbâşı, Câmîu'd-Düvel..., s.60, Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.167.

⁶⁶ Turan, Selçuklular Zamanında..., s.57.

⁶⁷ Turan, Selçuklular Zamanında..., s.57.

⁶⁸ Koca, Türkiye Selçukluları..., s.63,64.

⁶⁹ Anna Kommena, Alexiad..., s.195,196.

⁷⁰ Anna Kommena, Alexiad..., s.195.

⁷¹ Anna Kommena, Alexiad..., s.195,196, Koca, Türkiye Selçukluları..., s.76,77.

⁷² Anna Kommena, Alexiad..., s.203.

⁷³ Anna Kommena, Alexiad..., s.203.

⁷⁴ Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.612.

⁷⁵ Merçil, Kirmân..., s.148, Sevim, Merçil, Selçuklu Devletleri..., s.612.

⁷⁶ Merçil, Kirmân..., s.151, Merçil, Erdoğan; Selçuklular'da Hükümdarlık Âlametleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.97.

dayandırmakta, bizzat Sünni İslâm dünyasının manevi lideri Abbasî Halifesi tarafından bu unvanın kendisine tevcih edildiğini belirtmektedir.⁷⁷ Halife, belki Süleymanşâh ile Melikşâh arasında kendine göre bir denge politikası takip etmek istediği için belki de Süleymanşâh'ın Şii Fâtîmî Halifelîği ile yakınlaşmasına engel olmak için böyle bir teşebbüste bulunmuş olabilir.⁷⁸ Ancak Sünni İslâm dünyasının manevi otoritesi halife olsa da askeri ve siyasi anlamda bütün gücü elinde bulunduran kişi Sultan Melikşâh idi ve onun da buna müsaade etmesi zor bir olasılıktı. Zira bilindiği gibi Sultan Melikşâh, Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde kontrolü sağlamak için yeri geldiğinde askeri müdahalelerde bulunmaktan yeri geldiğinde de Bizans ile diplomatik ilişkiler kurmaktan çekinmedi. Dolayısıyla onun Süleymanşâh'ın kendisiyle aynı unvanı kullanmasına müsaade etmesi ihtimal dâhilinde gözükmemektedir. Öte taraftan yukarıda da belirttiğimiz gibi Sultan Melikşâh güçlenmesine engel olamadığı için geçici bir süreliğine de olsa Süleymanşâh'ın iktidarını kabul edip⁷⁹ Sadruddîn el-Hüseynî'nin belirttiği gibi Konya, Kayseri, Aksaray gibi Anadolu'daki bazı yerlerin idaresini ona bırakmış da olabilirdi. Ancak yine Sadruddîn el-Hüseynî'nin ifadesine göre Sultan Melikşâh "Rükneddin Süleyman b. Kutalmış b. İsrail b. Selçuk'u melik" atamış idi.⁸⁰ Yani ona "sultan" değil "melik" unvanını verdi. Mevzuyla Süleymanşâh cephesinden baktığımızda, onun her hangi bir tasdik beklemeden "sultan" unvanını alıp kullanmış olması da yadırganacak bir durum gibi görülmemektedir. Nitekim Anna Kommena, Süleymanşâh'ın Antakya'ya sefere çıkmadan önce "sultan" unvanını alıp kullandığını belirtmektedir.⁸¹ Kısacası o, bir hanedan üyesi olarak Anadolu'ya geçtiğinde pek çok Türkmen grubunu etrafında toplamış, İznik'i merkez edinerek teşkilat yapısını tesis edip devletini kurmuş, Bizans gibi bir imparatorluğun tahtına oturacak kişinin belirlenmesinde mühim bir rol oynamış, Sultan Melikşâh'ın kendisine karşı Anadolu'ya göndermiş olduğu askeri birlikleri durdurmayı başarmış bir liderdi. Dolayısıyla Süleymanşâh kendisinin zaten bir sultan olduğunu kanıtlamış idi.⁸² Diğer taraftan bazı kaynaklar Süleymanşâh'ın Antakya'nın fethinden sonra bu haberi Sultan Melikşâh'a müjdelediğini⁸³ ve burada onun adına hutbe okutup, sikke bastırıldığını ifade etmektedir.⁸⁴ Nitekim Süleymanşâh'ın Philaretos'un elinden Antakya'yı alması sebebiyle karşı karşıya geldiği Şerefüddeve Müslim'in kendisini Sultan Melikşâh'a itaatsizlik etmekle suçlaması üzerine verdiği cevapta Antakya'da sikkeli sultan adına bastıracağı ve hutbeyi de sultan adına okutacağını ifade etmiş idi. (1085)⁸⁵ Süleymanşâh, büyük bir ihtimalle bölgede tam anlamıyla güçlenmeden Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh'ı karşısına almak istemediği ve mevcut şartların gerekliliği sebebiyle böyle hareket etti. Zira daha önce de birkaç kez ifade ettiğimiz gibi onun, Bizans siyasetinde rol oynamak, Anadolu'daki hâkimiyet sahasını genişletmek, yeri geldiğinde Büyük Selçuklu Devleti vassallarıyla mücadele etmek gibi faaliyetlerine baktığımızda metbû sultana tâbi bir idareci olmaktan çok bağımsız hareket edip güç kazanmaya çalışan bir lider olduğunu görmekteyiz. Kısacası Süleymanşâh, Sultan Melikşâh'ın metbûluğuna açıkça karşı çıkmayarak politik bir şekilde hareket etmeye özen göstermiştir diyebiliriz.

Sonuç

Büyük Selçuklu Devleti, Sultan Melikşâh zamanında en parlak dönemini yaşadı. Devlet en geniş sınırlarına ulaştı. Siyasi, askeri, iktisadi, kültürel alanlarda önemli gelişmeler yaşandı. Sultan Melikşâh güçlü bir iktidara sahip olsa da mühim olan bunu devam ettirebilmesiydi. Bilhassa da tâbileri konumunda gördüğü Selçuklu devletleri üzerindeki kontrolünü sürdürebilmesi ayrı bir önem arz etmekteydi. Zira Kirman, Suriye ve Türkiye Selçuklu devletlerinin

bağımsız hareket etmeleri demek her birinin Büyük Selçuklu Devleti'ne rakip olmaları anlamına gelmekteydi.

Melikşâh, tâbi-metbû ilişkisi hususunda ilk imtihanını Kirman Selçuklu Devleti Meliki Kavurd'a karşı verdi. Esasında bu Selçuklu devleti, Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi idi. Ancak babası Alp Arslan'ın vasiyeti üzerine tahta geçen Melikşâh'a karşı amcası Kavurd, Büyük Selçuklu Sultanı olmak için harekete geçerek tâbilik-metbûluk ilişkisini bozdu. Dolayısıyla yeni sultan olan Melikşâh'ın üzerinde ilk kontrolünü sağlaması gereken Selçuklu devleti Kirman Selçuklu Devleti oldu. Nizâmü'l-Mülk'ün de desteğiyle Kavurd'u bertaraf etmeyi başaran Melikşâh bundan sonraki süreçte Kirman Selçuklu Devleti üzerinde herhangi bir ciddi sorun yaşamadan kontrolü sağlamayı başardı.

Sultan Melikşâh'ın metbû sultan olarak sorun yaşamadığı tek Selçuklu devleti Suriye Selçuklu Devletiydi. Nitekim bu devletin ilk meliki olan Tutuş kendi kardeşiydi ve bizzat kendisi tarafından Suriye'ye gönderilmişti. Dolayısıyla Sultan Melikşâh, kardeşini bölgeye göndererek Suriye Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna vesile olmuştu. Öte yandan Tutuş'un karakteri de Melikşâh'ın Suriye'de daha rahat bir kontrol sağlamasında önemli bir rol oynamıştı diyebiliriz. Çünkü Tutuş, metbû sultan olarak gördüğü Melikşâh'a karşı her zaman sadık bir tâbi olmayı tercih etti. Nitekim askeri anlamda Melikşâh'ın karşısına çıkmaya cesaret edemediği gibi onun Kuzey Suriye'de yaptığı düzenlemelere de herhangi bir itirazda bulunmadı.

Sultan Melikşâh'ın tamamen kontrol altında tutmak hususunda sorun yaşadığı Selçuklu devleti ise Türkiye Selçuklu Devleti oldu. Melikşâh gerek askeri gerekse siyasi anlamda Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı hamlelerde bulunsa da bu devletin kendi kontrolü dışında güç kazanmasına engel olamadı. Kutalmışoğlu Süleymanşâh, Melikşâh'ın metbûluğuna açıkça karşı çıkmaya da, bağımsız bir sultan gibi hareket etmesi Büyük Selçuklu Devleti'ne tamamen itaat etmediğinin adeta göstergesiydi. Ayrıca o, Melikşâh ile açıkça restleşmekten uzak dursa da ona tâbi olan Musul Emîri Şerefüddeve Müslim ve Tutuş ile mücadeleye girmekten çekinmedi. Bu bir anlamda dolaylı da olsa Büyük Selçuklu Devleti ile rekabet etmek anlamına geliyordu. Neticede Melikşâh, Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde tam bir kontrol sağlamayı başaramadı.

⁷⁷ Süryanî Mihail, Süryanî Patrik Mihail'in..., s.29,30, Yinanç, Türkiye Tarihi..., s.85.

⁷⁸ Turan, Selçuklular Zamanında..., s.63.

⁷⁹ Turan, Selçuklular Zamanında..., s.59.

⁸⁰ Sadruddîn, Ahbârü'd..., s.49.

⁸¹ Anna Kommena, Alexiad..., s.194, Turan, Selçuklular Zamanında..., s.64.

⁸² Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye..., s.66.

⁸³ İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Târih..., s.128, Aksarayî, Kerimüddin Mahmudî; Müsâmeretü'l-Ahbâr, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.14, Münecimbaşı, Câmiü'd II..., s.7.

⁸⁴ İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Târih..., s.129, Aksarayî, Müsâmeretü'l..., s.14.

⁸⁵ Turan, Selçuklular Zamanında..., s.73, Merçil, Selçuklular'da..., s.35.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, C. I, (Haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud-i, Müsâmeretü'l-Ahbâr, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Anna Kommena, Alexiad, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Attaleiates, Mikhael; Tarih, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Azîmî, Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler), (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Bundârî, Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra, (Çev. Kıvameddin Burslan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- İbn Bibi, (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi), el-Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçukname) I, (Haz. Mürsel Öztürk), TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman, el-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- İbnü'l-Esîr, el-Kâmil Fî't-Târih (İslâm Tarihi), C. 9, (Çev. Abdülkerim Özyaydın), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.
- İbnü'l-Esîr, el-Kâmil Fî't-Târih (İslâm Tarihi), C. 10, (Çev. Abdülkerim Özyaydın), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim; Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfi-yi, Târih-i Güzide, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Koca, Salim; DandanakandanMalazgirte, Giresun, 1997.
- Koca, Salim, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s.105-145.
- Koca, Salim; Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a) (1071-1220), Berikan Yayınları, Ankara, 2016.
- Merçil, Erdoğan; Kırmân Selçukluları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Merçil, Erdoğan; Selçuklular'da Hükümdarlık Alametleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, Câmîu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, (Yay. Ali Öngül), Akademi Kitapevi, İzmir, 2000.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, Câmîu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, (Yay. Ali Öngül), Akademi Kitapevi, İzmir, 2000.
- Öngül, Ali; Selçuklular Tarihi 1, Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, Râhat-üs Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, Cilt I, (Çev. Ahmet Ateş) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- Reşîdü'd-dîn, Fazlullah, Cami'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti, (Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul, 2010
- Sadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseyinî, Ahbâr'üd-devlet'is-Selçukiyye, (Çev. Necati Lûgal), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Sevim, Ali; Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- Sevim, Ali, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Sevim, Ali, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarihi-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500-1044/45-1106/07)", Belgeler, Cilt XXIX, Sayı 33, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008, s.1-43.
- Sevim Ali-Merçil Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- Süryanî Mihail; Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195), (Çev. Hrant D. Andreatsyan), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (Basılmamış), Ankara, 1944.
- Tarih-i Âl-i Selçuk, Anonim Selçuknâme, (Çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkuner), (A)tıf Yayınları, Ankara, 2014.
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2002.
- Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, 21. Basım, İstanbul, 2016 .
- Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant H. Andreatsyan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Yinanç, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I. Cilt, (haz. Refet Yinanç), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013

Zahîru'd-dînNişâbüri, Selçuknâme, (Çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Kitap, İstanbul, 2018

Zonaras, Ioannes; Tarihlerin Özeti, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008